

ЧАСТКИ ЯК ЗАСІБ МОДАЛЬНО-ЕКСПРЕСИВНОГО УСКЛАДНЕННЯ РЕЧЕННЯ (ЗА ДРАМАТИЧНОЮ ПОЕМОЮ ЛЕСІ УКРАЇНКИ „КАССАНДРА”)

В українській класичній літературі кінця XIX – початку XX століття Леся Українка займає одне з найпочесніших місць, ділячи його хіба що лише з титаном думки І.Я. Франком.

Мова творів геніальної Лесі Українки надзвичайно барвиста й багата. Особливих відтінків надають їй суб'єктивно-модальні форми – частки, що досить часто зустрічаються як ускладнюючий компонент усієї творчої спадщини поетеси.

У „Курсі сучасної української літературної мови” М.А. Жовтобрюха та Б.М. Кулика [2, с. 408-410] усі частки за своїм значенням поділяються на такі основні групи: 1) частки, що виражають різні смислові відтінки значення слів і речень /вказівні, означальні, обмежувально-видільні, підсилювально-видільні/; 2) модальні /модально-вольові, стверджувальні, заперечні, питальні/; 3) емоційно-експресивні частки.

Російський мовознавець П.О. Лекант усі частки поділяє на модальні та немодальні (із значенням раціональних та емоційних оцінок) [4, с. 247-249].

Про фразові частки говориться в курсі „Сучасної української літературної мови” за редакцією І. К. Білодіда [5, с. 502-510].

І. Р. Вихованець вказує на не-частиномовний характер так званих службових слів, називаючи їх аналітичними синтаксичними морфемами [1, с. 23-30]. Далі вчений відзначає те, що на рівні комунікативного синтаксису – для вираження актуального членування речення – вживаються частки, що виділяють і підкреслюють тему або рему.

Таким чином, питання про семантичне й модальне ускладнення речень частками залишається проблемним. У „Синтаксисі сучасної української мови” І. І. Слинька, Н. В. Гуйванюк та М. Ф. Кобилянської цій темі присвячений розділ під назвою „Речення з суб'єктивно-модальними формами” [3, с. 375-415].

У структурі двоскладного речення частки можуть стояти при підметі, при присудку та при поширюючих членах речення. Найбільш виразним є ускладнення суб'єктивними відтінками модальних значень за умови, коли частки знаходяться при присудку.

Розглянемо, яких відтінків значень надають частки головним членам односкладних речень та поширюючим членам речення, взявши до уваги текст драматичної поеми Лесі Українки „Кассандра”.

На основі проведеного дослідження можемо зробити ряд висновків про функціональне призначення часток, за допомогою яких можна виразити ставлення мовця до висловленого, а саме: вважає він імовірним чи сумнівним повідомлене в реченні.

Ускладнення частками головних членів односкладних речень

1). Ускладнення частками означено-особових речень

Доволі рідко у запропонованому до аналізу творі Лесі Українки ускладнюються за допомогою часток означено-особові речення. Так, вказівна частка **ось**, знаходячись у детермінантній позиції, виконує загальну вказівну функцію, напр.: [Поліксена (виймає з-за пояса золотий гребінець і маленьке кругле свічадо)]: **Ось маєш** гребінець. [Гелен (подає їй /Кассандрі/ жертвний меч)]: **Ось маєш** меч!

Видільна частка **тільки** вказує на певне обмеження дії, напр.: [Сінон (простягає до Кассандри зв'язані руки і падає на коліна)]: Єдину тільки маю наречену, вона мене кохає... [Кассандра]: Жалобні шати маю, а на покрив смертельний ти сама давно на пряла, **не знаю тільки**, чи доткати встигнеш.

Підсилювального значення надає головному члену односкладного речення частка **ще**: [Ономай]: Слави маю я й так, царівно, досить, а дружини **не маю ще**, от і беру тебе.

Спонукальну функцію у реченні виконує частка **ну**: [Деїфоб (вголос)]: Коли гієну бачиш в сім чужинці, **ну**, що ж, *убий* його, ми не бороним.

Майже не зустрічаються у поетичній мові драматичної поеми неозначено-особові речення, ускладнені за допомогою часток. Так, вказівна складена частка **от і**, знаходячись у детермінантній позиції, виконує загальну вказівну функцію: [Флейтист (перестає грати)]: **От і поснули!**..

2). Ускладнення частками безособових речень

Безособові речення, головний член яких виражений особовим дієсловом, вжитим у безособовому значенні, можуть ускладнюватися за допомогою видільної частки **ще**, підсилювальної складеної частки **що ж**, яка вживається в розповіді про що-небудь, напр.: [Левке]: Нічого **ще не сталося**... [Деїфоб]: Коли уб'ють лідійця – люди скажуть: „**Що ж, не судилося!**”

Підсилювальну функцію виконує частка **аж**, вживаючись у безособовому реченні, головний член якого виражений предикативним прислівником: [Поліксена]: Чого ти так голосиш, **аж моторошно**, справді.

Для логічного виділення слова, перед яким стоїть, вживається синонімічна до видільної частки **навіть** відсполучникова частка **й**: [Гелен (Задумується. Тим часом з Скейської брами показується гурт озброєних троянців. Гелен показує їх Кассандрі.):] Ти бачиш ті списи й ті мечі? *Не треба й* остороги пророчої. Даний випадок зафіксований у безособовому реченні, головний член якого виражений предикативним словом.

3). Ускладнення частками інфінітивних речень

Інфінітивні речення типу „**інфінітив + би (б)**” – найпоширеніший вид власне-інфінітивних речень з неускладненою предикативною основою. Ця частка уживається для означення бажаності або можливості здійснення дії, вираженої дієсловом: [Паріс (тихо, немов до себе, не дивлячись на Сінона)]: *Покинуть би* це все...

Частка **же (ж)** уживається для підсилення, підкреслення значення того слова, після якого стоїть. Найпоширенішими є питальні інфінітивні конструкції: [Андромаха]: **Та як же й вірити**, [коли ти завжди не в пору й недоладно пророкуєш?]

Підсилювального відтінку надає реченню частка **ще**: [Гелен]: **Можна ще одвернути** гнів, [офірувавши для бога пишну гекатомбу з білих волів, що не були ще під ярмом].

Оклично-підсилювального відтінку надають інфінітивним реченням складені частки **що й, як ще**, напр.: [1-й вартовий]: [Розумний], **що й казати!** (у значенні нічого казати); [Кассандра (впівголоса, до себе)]: **Як можна ще втекти!** (у значенні неможливо втекти).

Відтінку незалежності, необумовленості надає реченню відзайменникова частка **собі**: [Кітарист]: **Собі заснути**.

Складена частка **тільки ж і** виражає в безособовому реченні посилений відтінок обмеження: [Гелен]: **Тільки ж і пустити** непевного чужинця – необачно.

4). Ускладнення частками номінативних речень

Досить рідко у поетичній мові драматичної поеми зустрічаються номінативні речення, ускладнені за допомогою часток. Головною ознакою цього ускладнення є те, що всі вони обов'язково знаходяться у детермінантній позиції, тобто стосуються речення в цілому.

Найчастіше номінативні речення ускладнюються за допомогою вказівних та оклично-підсилювальних часток.

Загальну вказівну функцію виконують частки **он, се** (народно-розмовна форма частки **це**) у вказівних номінативних реченнях, напр.: [Гелен]: **Он** вартовий *сурмач*. [Кассандра (теж над брамою)]: Ні, ні... **се не пожежа**...

Оклично-підсилювальну функцію виконує вказівна частка **от**, складена частка **от ще**, вживаючись в оцінно-окличних реченнях, напр.: [Андромаха]: **От безсоромна!** То вона не брата, а мірмідонця стежить? [Деїфоб]: **От нові ще примхи!**

5). Ускладнення частками неповних двоскладних речень

Фактичний матеріал засвідчив, що за допомогою часток ускладнюються лише неповні двоскладні речення з неназваним підметом. Так, відтінку сумніву, непевності щодо висловленого надає реченню порівняльна частка **мов**: [Деїфоб (з юрбою озброєних веде зв'язаного елліна до Кассандри й Гелена)]: ...*Блукав мов непритомний*, сльози лив і, руки ламлючи, слова безладні викрикував.

Частка **все** виконує підсилювальну функцію, вказуючи на поступове збільшення вияву дії і використовуючись у ремарках: [Паріс]: (Дедалі **все прискорює** ходу і хутко зникає в брамі царського двору.)

Ускладнення частками поширюючих членів речення

1). Ускладнення частками поширювачів означального типу

Відтінку сумніву, недостовірності надають поширювачам даного типу означальні частки. Вони широко застосовуються у ремарках, щоб точніше показати внутрішній світ героїв, їх переживання, напр.: [Сінон]: (Береться за голову і тихим, **немов** *далеким* голосом квилить-промовляє). [Кассандра]: (**мов** *прибита*).

Інтенсивність розгортання якоїсь ознаки підкреслює частка **все**: [Кассандра]: **Все** *холодні, непривітні* слова, як ті мечі ворожії, що мають заколоти єдиного, коханого Долона!..

Досить часто означальні поширювачі ускладнюються часткою **ще** (**іще**), служачи засобом підкреслення, підсилення, надаючи певної виразності висловленому. Наприклад: [Кассандра (в пророчому нестямі)]: Андромахо, сестра по братові жалобу носить, вдова по мужеві бере **ще** *глибшу*, а сирота загине в сповитку! [Кассандра]: Брате, не знаєш ти ціни жіночим жертвам, а я тобі кажу: з усіх жінок славутья Іфігенія зложила **ще не найбільшу** й **не найтяжчу** жертву. [Кассандра (в раптовім нестямі)]: Ой! Гієни бродять по руїнах Трої і лижуть кров **іще живу... гарячу**.

Частка **хоч** виділяє означальні поширювачі: [Кассандра]: Ох, скільки тяжких, **хоч** *безславних* жертв зложили ті жінки, що не лишили імення по собі!

Відокремлені означення також ускладнюються за допомогою часток. Так, частка **навіть** вказує на незвичне виявлення ознаки, логічно виділяє її: [Ономай]: Всі герої, **найбільші** **навіть**, купували так собі жінок.

Частка **хоч** виділяє відокремлені означення, напр.: [Ономай (входить і спинається у порога. Мовчання)]: Царівно, радуйся... Я соромливість високо поважаю, але все ж бажав би я почути слово, **хоч** *те єдине*, що мені належить. [Кассандра (Простягає руки в простор.)]: Невже для того, щоб їм, щасливим, марилося любіше, мені, нещасній, відбереш ти мрію, останню, розпачливу тую мрію, що є ще десь на світі мій коханий, мій, **хоч** *несуджений*, та мій єдиний!

Функцію приднання виконує частка **теж**, складена частка **ще й**: [Деїфоб]: Кассандро, забула ти, що був тоді Пелід, **теж** *богорівний*, ще й богороджений, тепер його нема.

Для логічного уточнення поширювачів даного типу використовується складена частка **не то що**: [Левке]: Ох, сам Арес пустився б утікати, **не то що** *смертний*...

2). Ускладнення частками поширювачів об'єктного типу

Для підкреслення, виділення об'єктних поширювачів вживається вказівна частка **оце**, складена частка **і то**, напр.: Гелена]: Так ти того прийшла **оце** *до мене*, щоб дорікати? [Деїфоб]: Адже лідійське військо бажало врятувати цілу Трою **і то** *від тебе* ласки не зазнало.

Означальна частка **саме** надає поширювачам якісного увиразнення: [Кассандра]: І, певне, Ахіллес того не знав, що в той же час, як він шукав послів, щоб їх послати у свати до тебе, твій брат, наш Гектор, **саме** *раду* радив, щоб запалити кораблі ахейські.

Частка **хоч**, складена частка **хоч і** служать для логічного виділення об'єктних поширювачів. Наприклад: [Андромаха]: Ой, дай мені **хоч сон**, **хоч мрію**, сестро! [Кассандра]: А для рятунку не варто жалувати **хоч і сестри**?

Підсилювальну функцію виконує частка **же**: [Поліксена]: Я з тобою буду, **самій же** так тобі не випадає.

Частки можуть ускладнювати і ремарки, що є особливістю саме драматичних творів. Так, частка **тільки** надає поширювачам об'єктного типу обмежувально-видільного відтінку: Кассандра з Поліксеною ідуть через майдан від храму, обидві в чорних жалобних шатах, **тільки** *в Поліксени* обрізані коси і непокрита голова, а Кассандра загорнена з головою в довге чорне покривало.

3). Ускладнення частками обставинних поширювачів часу

Досить часто за допомогою часток ускладнюються обставини, що мають загальне значення моменту, датування дії безвідносно до інших дій чи станів або ж у зв'язку з ними, тобто вказують на час, коли відбувається, відбувалася, відбуватиметься дія або стан. Так, для підкреслення, виділення обставинних поширювачів часу широко використовуються вказівні частки, напр.: [Кассандра (шепоче)]: О, краще б я тепер мечем жертвним життя її (Поліксени) перетягла, **от зараз**, поки вона ще горя не зазнала! [Деїфоб]: Якщо кажу, то, значить, варто слухати, а ти хоч і вішунка, та сама своєї долі, видно, не вгадаєш, то я тобі скажу: ми заручили тебе **оце** *тепер* за Ономая, царя лідійського.

Підсилювальну функцію виконує частка **же**: [Кассандра]: І, певне, Ахіллес того не знав, що **в той же час**, як він шукав послів, щоб їх послати у свати до тебе (до Поліксени), твій брат, наш Гектор саме раду радив, щоб запалити кораблі ахейські.

Означальна частка **саме** надає часовим поширювачам уточнюючого відтінку значення: [Кассандра]: І все-таки я бачила його, той поцілунок **саме в ту хвилину**, коли до нашої землі торкнулась червоно взута білая нога твоя, Гелено.

Рідше ускладнюються за допомогою часток обставинні поширювачі часу другого різновиду, яким властиве темпорально-квантитативне значення. Так, для підкреслення, підсилення поширювачів, що вказують на те, з якого часу настає і триває дія або стан, застосовується частка **ще**: [Кассандра]: Не може рабиня доли, Артеміда тиха, ні на хвилину запалить раніше, ні погасити місяця на небі проти того, як доля призначила **ще** споконвіку.

4). Ускладнення частками обставинних поширювачів місця

Для підкреслення, виділення обставинних поширювачів вказівкою на місце вживається частка **он**: [Кассандра]: Я не можу сказати: тут воно (горе) або **он там**.

Для підкреслення приєднувального відтінку власне обставини місця використовується складена частка **та ще**: [Поліксена (Сідає на низенький ослінчик біля ніг Кассандри)]: Сестричко, розчеши мені волосся. Мені казала мати розчесатись, та бачиш, як заплуталось воно, **та ще тут** сі квітки ніяк не вийму.

Широко використовуються частки у ремарках, ускладнюючи обставинні поширювачі місця на позначення вихідної точки поширення дії або стану. Так, обмежувального відтінку надає поширювачам частка **тільки**: На сцені який час тихо, всі сплять, **тільки здалека** чутно відгуки музик, пісень, гомону веселого. Функцію підсилення виконує частка **ще**, ускладнюючи поширювачі зі значенням кінцевої точки поширення дії або стану: Клітемнестра й Егіст перестривають Агамемнона **ще в брамі**. Кінцевою точкою в даному випадку виступає внутрішня частина об'єкта.

Значно рідше ускладнюються за допомогою часток обставинні поширювачі способу дії та міри і ступеня. Так, підсилювальну функцію виконує складена частка **все ж**, ускладнюючи обставинні поширювачі способу дії: [Гелен]: **Все ж почесніш** при зброї гинути, ніж голоруч.

Видільного відтінку обставинним поширювачам міри і ступеня надає частка **хоч**: [Андромаха]: Дай вірити **хоч день**, що мій синочок, Астіанакс єдиний, буде жити, що не загине він од рук ворожих і буде сильний, владний, богорівний, як був його отець, мій любий Гектор!

Таким чином, частки, ускладнюючи структуру односкладних та поширюючих членів речення у мові драматичної поеми Лесі Українки „Кассандра”, надають їм найрізноманітніших відтінків значень.

Література

1. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
2. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Частина 1. – К.: Рад. школа, 1965. – 423 с.
3. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
4. Современный русский литературный язык / Под ред. П.А.Леканта. – М.: Высшая школа, 1988. – 416 с.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. І.К. Білодіда. – Морфологія. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.

Valentina Cholkan

PARTICLES AS A MEANS OF MODAL-EXPRESSIVE COMPLICATION OF A SENTENCE (based on *Cassandra*, a dramatic poem by Lesya Ukrainka)

The article analyses how by using particles the speech of the heroes of *Cassandra*, a dramatic poem by Lesya Ukrainka, can be complicated. Under analysis are all possible modal-expressive shades of meaning, which these subjective-modal forms render to non-subjectival, impersonal, nominative and incomplete two-part sentences as well as to attributive, objective and adverbial modifiers of time and place.